

Ewelina Kwapien

Uniwersytet Warszawski

VERBA DICENDI WŚRÓD REGRESYWNYCH CZASOWNIKÓW DOBY NOWOPOLSKIEJ

Wśród czasowników wychodzących z użycia w dobie nowopolskiej zauważyć można jednostki leksykalne odnoszące się do wszelkich sfer rzeczywistości. *Verba dicendi* wydają się jednym z najbardziej interesujących, dosyć obszernym, a także wewnętrznie skomplikowanym podzbiorem wyodrębniającym się w materiale.

Czasowniki z tej grupy skupiały wielokrotnie zainteresowanie badaczy i to w bardzo różnorodnych ujęciach, zarówno w odniesieniu do dawnej¹, jak i do współczesnej polszczyzny². Analizie podlegało nie tylko słownictwo ogólnopolskie, również ograniczone terytorialnie na przykład gwary łomżyńskiej³, a także w ujęciach porównawczych dla różnych języków słowiańskich⁴. Czasowniki z doby nowopolskiej nie zostały jednak w ten sposób opracowane, w szczególności zaś czasowniki w tym okresie zanikające. Częściowo (jedynie w niewielkim zakresie) są one obecne w opracowaniu Krystyny Kleszczowej⁵, ponieważ uwzględniła ona również materiał z SWil oraz SW⁶.

¹ Np. K. Kleszczowa, „*Verba dicendi*” w historii języka polskiego. *Zmiany znaczeń*, Katowice 1989; M. Kierkowicz, „*Verba dicendi*” w „*Sprawie chędogiej*” i „*Rozmyślaniu przemyskim*”, „*Kwartalnik Językoznawczy*” 2011, 1 (5), s. 13-22.

² Np. M. Marcjanik, *Czasowniki modalno-kauzatywne we współczesnej polszczyźnie. Analiza łączliwości czasowników oznaczających rozkaz, prośbę, namowę, zakaz, pozwolenie*, Zielona Góra 1980; E. Kozarzewska, *Czasowniki mówienia we współczesnym języku polskim: studium semantyczno-składniowe*, Warszawa 1990; J. Chojak, *Semantyka i składnia czasowników oznaczających reakcje słowne*, Warszawa 2006; M. Stępień, *Mówienie i prawda. O czasownikowych wykładnikach wiedzy niezwyfikowanej przez mówiącego*, Warszawa 2009.

³ H. Sędziak, *Semantyka i składnia czasowników mówienia w gwarze łomżyńskiej*, Łomża 1992 oraz *eadem*, *Struktura semantyczna i składniowa czasowników z komponentem 'mówić' (na materiale gwary łomżyńskiej)*, Warszawa 1995.

⁴ Np. Z. Greń, *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim*, Warszawa 1994.

⁵ K. Kleszczowa, *op. cit.*

⁶ Wykaz stosowanych skrótów znajduje się na końcu artykułu.

Podstawę badawczą artykułu stanowią czasowniki oznaczone kwalifikatorami *dawne, przestarzałe, wychodzące z użycia* w SJPD; takie kwalifikatory wskazują, że są to jednostki leksykalne⁷ wychodzące z użycia w dobie nowopolskiej. Na tym etapie pracy ekscerpacji dokonano tylko z tomów obejmujących litery A – N, uzyskując 1595 jednostek leksykalnych⁸. Spośród nich przedmiotem artykułu stały się czasowniki mówienia. Wszystkich czasowników mówienia, opatrzonych kwalifikatorami chronologicznymi wskazującymi na regres, w obrębie czasownikowych jednostek leksykalnych od A do N jest 234, stanowią zatem około 15% wyekscerpowanego zbioru. Proporcje te mogą się oczywiście zmienić po uwzględnieniu całego słownictwa, widać jednak, że w tej chwili stanowią znaczącą jego część. Niektóre z omawianych jednostek zostały w SJPD opatrzone ponadto innymi kwalifikatorami niż chronologiczne (*rzad., przen., przen. rzad., pot., żart., dziś żart., książk., dziś książk., dziś podn. a. żart., gw., dziś gw., reg., dziś reg., reg. wsch.*). Analiza zmian znaczeniowych tych jednostek stała się przedmiotem opisu w artykule *Zmiany znaczeniowe wybranych czasowników mówienia zanikających w dobie nowopolskiej*⁹.

Kryteria doboru materiału leksykalnego zostały przyjęte za opracowaniem Krystyny Kleszczowej¹⁰, jednak mimo wyraźnie wytyczonej ścieżki, podjęcie decyzji o włączeniu konkretnej jednostki leksykalnej do grupy czasowników mówienia nie zawsze było łatwe, przede wszystkim ze względu na to, że niekiedy definicje słownikowe nie były jednoznaczne, ale także ze względu na niejednokrotnie zbyt ubogą ilustrację tekstową analizowanych jednostek w słowniku SJPD. Oczywiście można byłoby prowadzić dalsze poszukiwania źródłowe w tej kwestii, wydaje się jednak, że byłyby one niewspółmierne do efektów, w każdym bowiem wypadku znalazłyby się jednostki w jakiś sposób wątpliwe i znajdujące się na pograniczu. Dzieje się tak między innymi dlatego, że „Czasownik uzyskuje zdolność opisywania mówienia dopiero wtedy, kiedy wejdzie w odpowiedni układ semantyczno-składniowy”¹¹. Krystyna Kleszczowa stwierdza, że „o uznaniu zdania za opisujące werbalną komunikację decyduje przede wszystkim forma i semantyczna jakość argumentów, a nie sam czasownik. Nawet tradycyjnie uznawane za *verba dicendi* czasowniki, osadzone w innym schemacie składniowym, tracą zdolność referowania aktu mowy”¹².

⁷ Przez jednostkę leksykalną rozumiem każdą jednostkę samodzielną semantycznie, czyli w tym wypadku każde ze znaczeń danego czasownika.

⁸ Materiał stanowiący podstawę artykułu został również przywołany w opracowaniu czekającym na druk: E. Kwapien, *Zmiany znaczeniowe wybranych czasowników mówienia zanikających w dobie nowopolskiej* (w druku – „Kultura Komunikacji Językowej”, t. 5).

⁹ E. Kwapien, *op. cit.*

¹⁰ K. Kleszczowa, *op. cit.*, s. 19.

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

Wątpliwości klasyfikacyjne dotyczą dwojakich sytuacji: po pierwsze – gdy typowe czasowniki mówienia w użytym kontekście przestają się odnosić do czynności mówienia, po drugie – gdy czasowniki o prymarnych znaczeniach niezwiązanych z mówieniem w określonym kontekście odnoszą się do aktu komunikacji; w niektórych sytuacjach możliwe jest bowiem oddziaływanie za pomocą komunikatów werbalnych lub za pomocą innych form komunikacji: np. mimiki, gestu. Przykładowo: znaczenie czasownika *dekurażować* zostało sformułowane jako ‘odbierać komuś odwagę, energię; zniechęcać, zrażać kogoś’. Ten cel można osiągnąć zarówno poprzez komunikaty mówione, jak i poprzez inne działania, na przykład zachowanie się w określonej sytuacji, machnięcie ręką, skrzywienie się.

Celem artykułu jest przedstawienie wewnętrznej struktury semantycznej wszystkich czasownikowych jednostek leksykalnych regresywnych¹³ w dobie nowopolskiej (hasła na litery od A do N), wybranych na podstawie SJPD. Jak wspominałam, znaczenia czasowników bardzo silnie związane są z kontekstem, w jakim zostały użyte w zdaniu, czyli ze strukturą całego wypowiedzenia. Zagadnienia składniowe, choć niewątpliwie bardzo ważne, nie będą przedmiotem analizy w tym artykule, przede wszystkim dlatego, że jednostki leksykalne uwzględniane w źródłach leksykograficznych nie zawsze są opatrywane przykładami, a nawet jeśli są, jest to materiał bardzo ograniczony.

W opracowaniach klasyfikacje dotyczące czasowników mówienia znacznie się różnią pod względem założeń metodologicznych przyjętych przez autorów oraz specyfiki analizowanego materiału. Do analizy czasowników regresywnych w dobie nowopolskiej wybranych na podstawie źródeł leksykograficznych za najbardziej odpowiednią uznałam klasyfikację zaproponowaną przez Henrykę Sędziak w monografii: *Semantyka i składnia czasowników mówienia w gwarze łomżyńskiej*¹⁴. Klasyfikacja ta została przeze mnie nieznacznie zmodyfikowana i uszczegółowiona na potrzeby materiału leksykalnego wychodzącego z użycia w dobie nowopolskiej.

W tabeli 1 przedstawiony został pełen materiał leksykalny stanowiący podstawę prezentowanej analizy.

¹³ Leksyka wychodząca z użycia jest przez badaczy różnie określana. Jak pisze Krystyna Długosz-Kurczabowa: „W literaturze językoznawczej spotyka się wiele [...] terminów na określenie tej grupy słów [wychodzących z użycia – przyp. E.K.], m.in.: *wyrazy umarłe i umierające, wyrazy zapomniane, wyrazy gasnące, wyrazy wygasające, wyrazy zaginione, wyrazy wychodzące z użycia, wyrazy odchodzące*. Wielość określeń wskazuje na złożoną naturę opisywanego zjawiska”. K. Długosz-Kurczabowa, *Zaginione słowa w perspektywie przekładów biblijnych na język polski*, „Poradnik Językowy” 2015, z. 4, s. 41. W opracowaniu dotyczącym zmian znaczeniowych pisałam także o jednostkach *zanikających* (E. Kwapien, *op. cit.*). W opracowaniu wszystkie wymienione tutaj terminy traktuję jako synonimy.

¹⁴ H. Sędziak, *op. cit.*

Tabela 1. Czasownikowe jednostki leksykalne regresywne w dobie nowopolskiej

Lp.	Forma hasłowa	Kwalifikator chronologiczny	Pozostałe kwalifikatory	Znaczenie
1	adresować się 1	daw.	–	‘zwracać się, udawać się do kogo’
2	adresować się 2	daw.	–	‘zalecać się’
3	afektować	daw.	–	‘wypowiadać się, zachowywać się w sposób przesadny, nienaturalny; przesadzać, udawać’
4	afrontować	daw.	–	‘czynić komuś afront, uchybiać, znieważać’
5	aklamować	daw.	–	‘witać okrzykiem; uznawać, powoływać’
6	apludować	daw.	przen.	‘przyklaskiwać, pochwalać, wyrażać uznanie’
7	apostrofować	daw.	–	‘zwracać się do kogoś z wezwaniem; zagadywać kogoś z naciskiem, z odcieniem nagany’
8	aranżować	daw.	–	‘przewodzić, wodzić rej’
9	atentować się	daw.	–	‘składać uszanowanie, okazywać szacunek, starać się o czyjeś względy, nadskakiwać’
10	awanturzyć się	daw.	–	p. awanturować się ‘wszczynać kłótnie, szukać przygód, zaczepki, brać udział w ryzykownych przedsięwzięciach; pędzić życie awanturnicze, niespokojne, hulaszczę’
11	 badać się	daw.	–	‘wypytywać, dowiadywać się, dochodzić, radzić się’
12	bałakać	daw.	–	‘mówić od rzeczy, pleść, bajać’
13	bałamucić	daw.	–	‘mówić od rzeczy, paplać; wikłać, gmatwać, plątać, wicherzyć’
14	bałuchać	daw.	–	‘krzyczeć, hałasować’
15	bałwochwalić	daw.	–	‘uwielbiać, czcić jak bożka’
16	bastować	daw.	–	‘w grze w karty: mówić basta, pasować’
17	bęknąć	daw.	–	p. bąknąć, bąkać w zn. 1: ‘mówić coś niewyraźnie, niezrozumiale, cicho; mówić coś zdawkowego, mało znaczącego; nieudolnie czytać na głos, mamrotać’; w zn. 2: ‘napomykać o czymś w mowie, wspominać; mówić o czymś nieoficjalnie, po kątach’
18	blekotać 1	daw.	–	‘mówić gniewnie, łajając kogoś; fukać, gderać, wymyślać’
19	blekotać 2	daw.	–	‘mówić byle co, bez zastanowienia; pleść, paplać’
20	bramować	daw.	–	‘obmawiać, szkalować’
21	bundiuczyć się	daw.	reg. wsch.	p. buńczuczyć się ‘zachowywać się buńczucznie; pysznić się, srożyć się, gniewać się’
22	bundziuczyć się	daw.	reg. wsch.	p. buńczuczyć się ‘zachowywać się buńczucznie; pysznić się, srożyć się, gniewać się’
23	buńdiuczyć się	daw.	reg. wsch.	p. buńczuczyć się ‘zachowywać się buńczucznie; pysznić się, srożyć się, gniewać się’

Lp.	Forma hasłowa	Kwalifikator chronologiczny	Pozostałe kwalifikatory	Znaczenie
24	burować	daw.	–	‘dawać komuś burę, łąjąc kogoś, burczeć na kogoś’
25	buzować II	daw.	–	‘łąjąc kogoś, gromić’
26	chelstać się	daw.	–	‘robić szum, szmer, zgiełk; szumieć, szemrać, hałasować’
27	choleryzować	daw.	–	‘gniewać się, złościć się, wymyślać komuś’
28	ciapać	daw.	–	‘tylko ndk ‘mówić niewyraźnie, bąkać’
29	cudować	daw.	dziś gw.	‘grymasić, kaprysić, dziwić się, postępować dziwnie; wydziwiać’
30	czwanić się	daw.	–	‘przedstawiać samego siebie w przesadnie korzystnym świetle; chełpić się, pysznić się, popisywać się’
31	dąć	daw.	–	‘stawać się zarozumiałym, pysznić się, zadzierać nosa’
32	dedukować	daw.	–	‘wyprowadzać, wywodzić’
33	deferować	daw.	–	‘przedstawiać, proponować; naznaczać coś’
34	demonstrować	daw.	–	‘wykazywać, dowodzić, uzasadniać’
35	deprekować	daw.	–	‘przepraszać w obecności świadków’
36	despektować	daw.	–	‘czynić komuś despekt; ubliżać, uchybiać’
37	dokazać	daw.	–	‘dowieść, przekonać, udowodnić, wykazać’
38	dokładać się – dołożyć się	daw.	–	‘radzić się kogoś, zasięgać czyjegoś zdania’
39	dopierać II 3	daw.	–	‘nalegać’
40	dopomagać się	daw.	–	‘domagać się, upominać się’
41	dowcipować	daw.	–	p. dowcipkować ‘mówić dowcipy, żartować’
42	dowieść 1	daw.	–	‘świadczyć na kogoś, oskarżyć kogoś’
43	dowołać	daw.	–	‘dokończyć wołać, przywołać kogoś jeszcze’
44	dwoić się 2	daw.	–	‘różnić się, nie zgadzać się’
45	dyskursować	daw.	–	‘prowadzić dyskurs, dyskutować, rozprawiać’
46	dysputować się	daw.	–	‘rozprawiać, spierać się’
47	dziać 2	daw.	–	z celownikiem: ‘dawać komuś nazwę, imię; nazywać kogoś’
48	ekskusować	daw.	–	‘tłumaczyć, wybaczać komuś coś, niewinniać’
49	ewangelizować	daw.	–	‘opowiadać ewangelię, nauczać ewangelii, szerzyć naukę Jezusa Chrystusa’
50	faktorować	daw.	–	‘wstawiać się, przemawiać za kimś’
51	felicytować	daw.	–	‘składać życzenia; winszować, gratulować’
52	fulminować	daw.	–	‘okazywać niezadowolenie, wyrzekać, oburzać się na kogoś lub coś; rzucać gromy, gromić’
53	futrować II	daw.	–	‘besztać kogoś, łąjąc, wymyślać komuś’
54	gabnąć 2	daw.	–	‘zaczepić, napastować, oskarżyć’

Lp.	Forma hasłowa	Kwalifikator chronologiczny	Pozostałe kwalifikatory	Znaczenie
55	gadulić	daw.	rzad.	‘gadać, paplać’
56	gaworzyć	daw.	–	‘gadać ni to ni owo; pleść, paplać’
57	gdyrać	daw.	–	p. gderać: pot. ‘strofować kogoś w sposób dokuczliwy, bez istotnej potrzeby, z zamiłowania, narzekać stale na coś; zrzędzić, utyskiwać’ (SL pod: gdyrać)
58	gędzić	daw.	–	‘grać na harfie, dudach; brzdąkać, przygrywać, śpiewać’
59	gorączkować się	daw.	–	‘gorączkować się, niecierpliwic się, unosić się, zżymać się’
60	hajdamaczyć	daw.	–	‘postępować jak hajdamak; awanturować się’
61	hałasić	daw.	dziś gw.	p. hałasować w zn. 1 ‘robić hałas, zgiełk, głośno się zachowywać; wrzeszczeć, stukać’
62	indukować	daw.	–	‘prowadzić, kontynuować coś, np. mowę; popierać, podtrzymywać coś, np. oskarżenie w sądzie’
63	inkulpować	daw.	–	‘przypisywać komuś winę, oskarżać’
64	instygować 1	daw.	–	‘inspirować, gorliwie coś doradzać, podjudzać do czegoś’
65	instygować 2	daw.	–	‘oskarżać, skarżyć przed sądem’
66	instynktować	daw.	rzad.	‘dać polecenie, rozkazywać’
67	insultować	daw.	–	‘obrzucać obelgami, znieważać’
68	introdukować się	daw.	–	‘mieszać się, wdawać się, wtrącać się’
69	iścić 3	daw.	–	‘głosić, twierdzić, zapewniać’
70	jękać 2	daw.	–	p. jąkać (‘mówić coś niewyraźnie, nieskładnie, nie płynnie; bąkać’)
71	jurzyć	daw.	–	‘pobudzać do gniewu, jątrzyć; waśnić, podburzać’
72	jurzyć się 1	daw.	–	‘unosić się gniewem, srożyć się’
73	justyfikować	daw.	–	‘usprawiedliwiać, tłumaczyć’
74	juszyć się 2	daw.	–	‘złościć się; unosić się gniewem’
75	kalumniować	daw.	–	‘rzucić kalumnie na kogoś; szkalować, spotwarzać’
76	ksaść się 1	daw.	–	‘stawiać się, odpowiadać zuchwale’
77	kazywać	daw.	–	‘często albo od czasu do czasu wygłaszać kazania; miewać kazania’
78	kierleszować	daw.	–	‘śpiewać litanie, pieśni z powtarzającym się przyspiewem: kyrie eleison’
79	klarygować	daw.	–	p. klarować w zn. 2 pot. ‘wyjaśniać, tłumaczyć’
80	kląć 1	daw.	–	‘rzucić klątwę, wyklinać’
81	kląć 2	daw.	–	‘zaklinać’
82	klątwić	daw.	–	‘przeklinać kogoś, złorzeczyć komuś’

Lp.	Forma hasłowa	Kwalifikator chronologiczny	Pozostałe kwalifikatory	Znaczenie
83	klimkować	daw.	-	równoznaczne z wyrażeniem: klimkiem rzucać... p. klimek (tu: daw. tylko w wyrażeniach: klimkiem rzucać, bawić się 'tumanić, zmyślać, mówić wykrętnie, mówić nieprawdę; klimkować' etymologia <zdr. imię Klemens; od listów papieża Klemensa I [„klimków”], które różnowiercy w Polsce w. XVI i XVII uważali za sfałszowane>)
84	kołować	daw.	-	'prowadzić obrady, zjeżdżać się na koło; sejmikować'
85	kondemnować	daw.	-	'skazywać wyrokiem zaocznym, potępiać'
86	konfirmować	daw.	-	'potwierdzać, zatwierdzać, uznawać'
87	konkludować 2	daw.	-	'omawiać'
88	konsolować	daw.	-	'pocieszać'
89	kontestować	daw.	-	'zaprzeczać czemuś, kwestionować coś, podawać w wątpliwość'
90	konwinkować	daw.	-	'dowodzić, przekonywać'
91	konwokować	daw.	-	'zwoływać, zbierać'
92	kpać	daw.	-	'krzyczeć na kogoś, łąjać, wymyślać (od kpów)'
93	krzeczec	daw.	-	'wydawać skrzypiący, skrzeczący głos'
94	krzykać	daw.	dziś gw.	'krzeczec, pokrzykiwać, hukać'
95	łąjać 2	daw.	-	'urągać czemuś, narzekać na coś, przeklinać coś'
96	majaczyć 2	daw.	-	'mamić, zwodzić, mówić niejasno, wykrętnie, mydlić komuś oczy; wykręcać się od czegoś obietnicami, ociągać się, zwlekać'
97	manifestować 1	daw.	-	'wnosić protest; protestować; składać manifest do władz sądowych'
98	manifestować się 1	daw.	-	p. manifestować w zn. 2 'wnosić protest; protestować; składać manifest do władz sądowych'
99	manifestować się 2	daw.	-	'opowiadać się za kimś, za czymś, ujmować się za kimś, upominać się o coś'
100	markotać 1	daw.	-	p. mamrotać (zn. 1) 'mówić półgłosem, niewyraźnie, niezrozumiale; mruzczyć pod nosem'
101	markotać 2	daw.	rzad.	p. mamrotać (zn. 2) 'gderać, zrzędzić; burczeć gniewnie'
102	matać 2	daw.	-	p. mataczyć 'posługiwać się matactwami, robić intrygi; wicherzyć, oszukiwać, kręcić'
103	mędrować	daw.	-	p. mądrować: tu: rzad. p. mędrkować: 'udawać mądrego; popisywać się wątpliwą mądrością; mądrzyć się, wymądrzać się'
104	mikać	daw.	-	'ryczeć (o bydle); ryczeć jak bydlę'
105	milić się	daw.	-	'starać się komuś przypodobać; przymilać się'

Lp.	Forma hasłowa	Kwalifikator chronologiczny	Pozostałe kwalifikatory	Znaczenie
106	modlić	daw.	–	‘prosić w modlitwie; błagać’
107	modlić się	daw.	–	‘prosić, upraszać, dopraszać się’
108	modyfikować	daw.	–	‘łagodzić, powściągać’
109	mościć	daw.	–	p. II mościć: ‘tytułować miłościwym panem, mości panem, mościami’
110	mrukać	daw.	dziś reg.	p. mrużyć (w przykładzie w zn. 2): ‘mówić, śpiewać niewyraźnie, cicho; mamrotać; wydawać nie artykułowane, niskie dźwięki naśladujące głos niektórych zwierząt, np. kota’ (sic!)
111	musić	daw.	–	‘wywierać na kogoś nacisk, stosować przymus; zmuszać, przymuszać’
112	nadarzyć się	daw.	–	strona zwrotna czas. nadarzyć: ‘zapropionować, nastęczyć siebie’
113	nadgłosić	daw.	–	‘zgłosić się’
114	nadstawiać się 4	daw.	–	‘pysznić się, popisywać się czymś, np. strojem’
115	nadstawiać się 5	daw.	–	‘przeciwstawiać się’
116	nadsunąć	daw.	–	‘podać coś komuś (np. myśl, projekt); nastęczyć, nasunąć’
117	nafortować	daw.	–	‘wywrzeć wpływ na kogoś, zmusić do czegoś; podjudzić, podbehtać’
118	nagabać	daw.	–	p. nagabywać (‘zwracać się do kogoś z żądaniem lub prośbą o coś; zaczepiać, napastować, niepokoić kogoś, tu: ‘nagabywać – nagabnąć’)
119	nagadnąć	daw.	–	‘zagadnąć, zapytać’
120	nagędzić	daw.	–	‘dużo, długo gędzić’
121	naigrawać	daw.	–	p. naigrawać się ‘odnosić się do kogoś, czegoś z szyderstwem, drwinami, lekceważeniem; urągać, szydzić, kpić, naśmiewać się, natrzęsać się’ (dziś: ‘naigrawać się z kogoś, czegoś; dawniej: naigrawać się komuś, czemuś’)
122	najdować 2	daw.	–	‘widzieć, upatrywać coś w czymś, dopatrywać się czegoś, być jakiegos zdania o czymś; sądzić, osądzać, oceniać, dostrzegać’
123	nakpać się	daw.	–	‘nawymyślać sobie wzajemnie, niekiedy: nawymyślać komuś do woli, do syta (od kpów)’
124	nalec 1	daw.	–	p. nalegać (zn. 1: ‘natarczywie, uparcie chcieć czegoś od kogoś; nastawać, żądać, domagać się, dopominać się’)
125	namienić	daw.	–	‘uczynić wzmiankę, nadmienić, wspomnieć, wymienić’

Lp.	Forma hasłowa	Kwalifikator chronologiczny	Pozostałe kwalifikatory	Znaczenie
126	namknąć 2	daw.	–	‘napomknąć, wspomnieć o czymś’
127	napowiadać	daw.	–	‘dużo powiedzieć; naopowiadać’
128	naprawiać	daw.	–	‘namawiać kogoś do zrobienia, popełnienia czegoś, do działania na czyjąś szkodę; podmawiać, poduszczać, podżegać; nasyłać’
129	narągać się	daw.	–	‘wyśmiewać się, szydzić z kogoś; urągać’
130	nawołać 1	daw.	–	‘przywołać, przyzwać kogoś, coś do siebie, na dane miejsce; zawołać, zwołać’
131	nieważyc	daw.	–	‘wyrzucić zniewagę, ubliżyć; obrażać (kogoś, coś), znieważać’
132	nominować 2	daw.	–	‘nazywać kogoś’
133	angażować	fraz. daw.	–	angażować do tańca ‘zamawiać taniec, zapraszać do tańca’
134	admirować	przestarz.	–	‘podziwiać, uwielbiać’
135	adresować	przestarz.	–	‘kierować, zwracać, stosować, odnosić do kogoś’
136	alegować	przestarz.	–	‘podawać jako dowód, przytaczać, powoływać się na coś’
137	ambarasować	przestarz.	–	‘przysparzać trudności, zmartwień, sprawiać kłopot; wprawiać w zakłopotanie’
138	animować	przestarz.	–	‘ożywiać, zabawiać; zagrzewać, podniecać, zachęcać’
139	bajać 1	przestarz.	–	‘opowiadać baśnie lub bajki; snuć opowieść, opowiadać, prawić o czymś’
140	bajać 2	przestarz.	–	‘opowiadać niestworzone rzeczy, pleść bez sensu, bajdurzyć, głądzić’
141	barłozyc	przestarz.	–	‘bajać, pleść, bajdurzyć, bzdurzyć’
142	brzechać	przestarz.	–	‘szczeakać, ujadać; mówić na wiatr, gadać bez celu’
143	bufonować	przestarz.	–	‘zachowywać się jak bufon, błaznować, pyszczyć się, przechwalać się’
144	bywać	przestarz.	–	forma powitania: witaj, przybywaj
145	czernić się	przestarz.	–	‘wzajemnie siebie obmawiać, szkalować, oczerniać’
146	dekurażować	przestarz.	rzad.	‘odbierać komuś odwagę, energię; zniechęcać, zrażać kogoś’
147	desperować	przestarz.	–	‘rozpaczać, tracić nadzieję; lamentować’
148	dialogować	przestarz.	–	‘rozmawiać’
149	dopytać	przestarz.	–	‘wypytywać się, znaleźć coś lub kogoś; doszukać się czegoś’
150	dworować 1	przestarz.	–	‘drwić, kpić, wyśmiewać się, szydzić z kogoś, z czegoś’
151	dyfamować	przestarz.	–	‘znięstawiać, oskarżać, oczerniać’

Lp.	Forma hasłowa	Kwalifikator chronologiczny	Pozostałe kwalifikatory	Znaczenie
152	dysertować	przestarz.	–	‘rozprawiać, dyskutować’
153	dziękczynić	przestarz.	–	‘składać podziękowanie, dziękować’
154	efektować	przestarz.	–	‘wywierać efekt, dążyć do wywołania efektu; przesadzać’
155	egzagerować	przestarz.	–	‘przypisywać czemuś zbyt wielkie rozmiary, znaczenie; zmyślać, przesadzać’
156	egzaltować	przestarz.	–	‘wywyższać, wysławiać; wprawiać w stan egzaltacji’
157	ekscytować	przestarz.	–	‘pobudzać, zachęcać do wykonania jakiejś czynności; przynaglać, zalecać coś, przypominać’
158	eksplikować	przestarz.	–	‘czynić coś zrozumiałym, jasnym; wyjaśniać, tłumaczyć, uzasadniać’
159	erygować 2	przestarz.	–	‘zamianować, przemianować (na coś lepszego, wyższego)’
160	fajnować 2	przestarz.	żart.	‘kłamać, oszukiwać’
161	faktorzyć 2	przestarz.	–	p. faktorzyć zn. 2: ‘wstawiać się, przemawiać za kimś’
162	ferować	przestarz.	–	‘wydawać, zatwierdzać; orzekać, postanawiać (dziś tylko w wyrażeniu: ferować wyrok)’
163	flecić 2	przestarz.	rzad. przen.	‘grać, pisać, wypowiadać się rzewnie, sentymentalnie, smętnie’
164	garłować	przestarz.	–	p. gardłować (w przykładach w zn. 1) zn. 1: ‘przemawiać z przejęciem, z ożywieniem; rozprawiać, mówić dużo i głośno; zdzierać gardło; krzyczeć’
165	gawędzić	przestarz.	–	‘opowiadać, bając, prawić, pleść’
166	gębować	przestarz.	dziś gw.	‘aroganko odpowiadać; wymyślać komuś, pyskować; rozprawiać głośno, gardłować’
167	gęślić	przestarz.	–	‘grać na gęślach; opiewać coś’
168	głosić 1	przestarz.	–	‘komunikować coś za pomocą głosu; mówić, wygłaszać’
169	głosić 2	przestarz.	–	‘sławić’
170	głosić się	przestarz.	–	‘rozpowiadać, że się jest czymś (kimś), twierdzić coś o sobie’
171	gwarzyć	przestarz.	–	‘czynić gwar, hałasować’
172	hałasować	przestarz.	–	‘robić zamieszanie, awantury, protestować’
173	hałasować się	przestarz.	–	forma wzmocniona czas. hałasować (tylko w zn. 2): ‘robić zamieszanie, awantury, protestować’
174	inkwirować	przestarz.	–	‘prowadzić śledztwo, przesłuchiwać, wypytywać, badać’
175	inwitować	przestarz.	–	‘zapraszać, wzywać’

Lp.	Forma hasłowa	Kwalifikator chronologiczny	Pozostałe kwalifikatory	Znaczenie
176	jendyczyć się	przestarz.	–	p. indyczyć się żart. pouf. 'okazywać gniew, złość z błahych powodów, zwykle w sposób komiczny; czupurzyć się, puszyć się, nadymać się'
177	kaprysić się	przestarz.	–	forma wzmocniona czas. kaprysić 'mieć kaprysy, dziwactwa, być w złym humorze bez widocznego powodu, grymasić'
178	kazać	przestarz.	–	tylko ndk 'wygłaszać, prawić kazanie; głosić coś z ambony, obwieszczać'
179	kazić 2	przestarz.	–	'demoralizować, gorszyć; przynosić ujmę, hańbić'
180	każolować	przestarz.	–	'schlebiać komuś; troskliwie się opiekować kimś; głaskać, pieścić'
181	kiepkować	przestarz.	–	'stroić żarty, kpić, dowcipkować'
182	klektać 2	przestarz.	–	p. klekotać w zn. 3 'pot. mówić dużo i głośno; trajkotać, paplać, klepać'
183	kłamać 2	przestarz.	–	'przeczyć, zaprzeczyć czemuś, nie być w zgodzie z czymś'
184	kłaść	przestarz.	–	'uważać, traktować, podawać jako przyczynę'
185	kłonić	przestarz.	–	'nakłaniać, namawiać, zmuszać'
186	kolorować	przestarz.	przen.	'upiększać, urozmaicać (por. 'koloryzować w zn. 1: przesadzać, przejaskrawiać w opowiadaniach w relacjach; blagować')
187	komplimentować	przestarz.	–	p. komplementować ('prawić komplementy; chwalić')
188	komplimentować się	przestarz.	–	p. komplementować się w zn. 1: 'komplementować siebie wzajemnie, obsypywać się wzajemnie komplementami'
189	komponować	przestarz.	–	'zmyślać, blagować, fantazjować'
190	kondolować	przestarz.	–	'składać kondolencje'
191	konkludować 1	przestarz.	–	'podsumowywać np. wypowiedź, formułować ostateczne wnioski, wnioskować'
192	kontrować	przestarz.	–	'być kontra, czyli przeciw czemuś lub komuś; przeczyć, sprzeciwiać się, oponować'
193	kontrować się	przestarz.	–	'przeczyć sobie wzajemnie, być w niezgodzie'
194	konwersować	przestarz.	dziś książk.	'prowadzić rozmowę towarzyską, rozmawiać z kimś'
195	malować	przestarz.	przen.	'wyrażać, uzewnętrzniać'
196	manić 1	przestarz.	–	p. mamić w zn. 1: 'działać fudząco; bałamucić, zwodzić, tumanić'
197	manić 2	przestarz.	–	p. mamić w zn. 2: 'wabić, nęcić, pociągać'
198	markocić	przestarz.	–	'być markotnym, zmartwionym, niezadowolonym; narzekać, smuć się'

Lp.	Forma hasłowa	Kwalifikator chronologiczny	Pozostałe kwalifikatory	Znaczenie
199	mataczyć	przestarz.	–	‘posługiwać się mactawami, robić intrygi; wicherzyć, oszukiwać, kręcić’
200	mazać	przestarz.	przen.	zn. 1 ‘powlekać, pociągać coś, smarować, namaszczać, brudzić, walać jakąś substancją mazi- stą; tu: przen. przestarz. ‘kalać, plugawić, szkalo- wać, bezcześcić’
201	mianować	przestarz.	–	‘nadawać miano; nazywać’
202	mianować się	przestarz.	–	‘być mianowanym, być nazywanym’
203	mienić I	przestarz.	–	‘nadawać miano, nazywać kogoś lub coś; tytuło- wać; głosić coś o kimś lub czymś; uważać, mieć kogoś lub coś za coś’
204	mieszać	przestarz.	–	‘wprowadzać zamieszanie, dysharmonię; zakłó- cać, mącić’ (dziś żywe w zwrotach: ‘mieszać komu w głowie, mieszać komu myśli, mieszać szyki’)
205	mięsząć 5	przestarz.	–	p. mieszać w zn. 6: ‘wprowadzać zamieszanie, dys- harmonię; zakłócać, mącić (dziś żywe w zwrotach: ‘mieszać komu w głowie, mieszać komu myśli, mieszać szyki’)
206	moderować 1	przestarz.	–	‘łagodzić, powściągać, powstrzymywać, uspokajać’
207	moderować się	przestarz.	–	‘powściągać się, powstrzymywać się od czegoś; hamować się’
208	molestować 2	przestarz.	rzad.	nieprzechodnio ‘biadać, narzekać, ubolewać’
209	momotać	przestarz.	–	‘mówić niewyraźnie, niezrozumiale; bełkotać’
210	monitować	przestarz.	–	‘karcić kogoś za niewłaściwe postępowanie, za- chowanie się; strofować, napominać’
211	mościć II	przestarz.	zwykle żart.	‘tytułować miłościwym panem, mości panem, mościami’
212	mydłkować	przestarz.	–	‘używać wykrętów; wyłgiwać się, wykręcać się, wykpiwać się’
213	nabechtać	przestarz.	–	‘namówić kogoś do czegoś, podszczyć ko- goś przeciwko komuś; podbechtać, podburzyć, podjudzić’
214	nabiedować się	przestarz.	–	‘długo, dużo użalać się, lamentować; nażalić się’
215	nadać 1	przestarz.	–	‘pomóc, poradzić; przydać się’
216	nadrwinkować	przestarz.	–	p. nadrwąć ‘wypowiedzieć pod czyjś adresem wiele drwiących uwag; nakpić, naszydzić’
217	nadstawiać się 1	przestarz.	–	‘narzucać się komuś ze swoim towarzystwem, ze swoją osobą, nadskakiwać komuś’
218	naganiać II 1	przestarz.	–	‘osądzać coś ujemnie, napominać kogoś; robić ko- muś wyrzuty; ganić’
219	nakazać	przestarz.	reg.	‘polecić, zawiadomić’

Lp.	Forma hasłowa	Kwalifikator chronologiczny	Pozostałe kwalifikatory	Znaczenie
220	naklektać	przestarz.	pot.	‘nagadać; napaplać’
221	nalżyć	przestarz.	–	‘wykonać czynność lżenia wielokrotnie, nawymyślać komuś’
222	nałajać	przestarz.	–	‘zganić ostro, nawymyślać, zwymyślać’
223	nałajać się 1	przestarz.	–	‘długo, ostro wymyślać, ganić; zwymyślać do woli’
224	nałajać się 2	przestarz.	–	‘nawzajem, wzajemnie sobie nawymyślać’
225	napytać	przestarz.	–	‘pytając, dowiedzieć się o czymś, znaleźć kogoś, coś’
226	naradzać 1	przestarz.	–	p. naradzać się ‘porozumiewać się w jakiejś sprawie; zasięgając wzajemnie swojej opinii, wspólnie roztrząsać coś’ (dziś: ‘naradzać się nad czymś, dawniej także: o czymś’)
227	naradzać 2	przestarz.	–	‘dawać rady w jakiejś sprawie; doradzać coś’
228	nasadzić 1	przestarz.	–	‘namówić, nasłać kogoś przeciw komuś; polecić komuś zastawienie zasadzki na kogoś; dawniej także: podburzyć, podjudzić przeciw komuś’
229	nastawać 1	przestarz.	–	‘powstawać, występować przeciw czemuś lub komuś; ganić, potępiać’
230	natrącać 1	przestarz.	–	‘czynić wzmiankę o czymś, dotyczyć jakiegoś tematu; napomykać, nadmieniać, wspominać’
231	natrącać 2	przestarz.	–	‘poddawać, podsuwać, nasuwać myśli, rady, zamiary itp.; narzucać komuś czyjąś osobę’
232	nawieszczyć	przestarz.	dziś podn. a. żart.	‘wypowiedzieć wiele przepowiedni, prorocstw, wróżb’
233	negocjować	przestarz.	–	‘prowadzić układy, pertraktacje, rokowania; umawiać się o coś, omawiać, układać coś’
234	mniemać	stopniowo wychodzące z użycia	książk.	‘być zdania, uważać, sądzić, przypuszczać’

Cyfry rzymskie oznaczają wyrazy homonimiczne według SJDP, cyfry arabskie odnoszą się do wyekscerpowanych znaczeń związanych z mówieniem.

W tabeli 1 zostały uwzględnione wszystkie (234) jednostki leksykalne stanowiące podstawę analizy wraz ze znaczeniami oraz kwalifikatorami. Kwalifikatory chronologiczne (133 *daw.*, 100 *przestarz.* i 1 *stopniowo wychodzące z użycia*) zostały uwzględnione w jednej kolumnie, ponieważ informują one o przyczynie wyboru tego właśnie materiału leksykalnego, pozostałe zaś – w drugiej. Materiał został uporządkowany chronologicznie: w pierwszej części tabeli znajdują się czasowniki oznaczone jako *dawne*, czyli według SJPD nieznane dzisiejszemu użytkownikowi (w połowie XX w.)

(np. *atentować się, deprekować, despektować, felicytować, fulminować*), poniżej natomiast *przestarzałe*, czyli wychodzące w tym czasie z użycia (np. *ambarasować, egzagerować, kondolować, momotać*). Jedna jednostka została opisana jako *stopniowo wychodząca z użycia*; jest to *mniemać*.

Struktura semantyczna czasowników mówienia regresywnych w dobie nowopolskiej

Henryka Sędziak wyróżnia dwie główne grupy czasowników mówienia, mianowicie oznaczające komunikowanie oraz oznaczające dyskurs¹⁵. W obrębie tego dychotomicznego podziału badaczka wyodrębnia klasy szczegółowe:

Czasowniki oznaczające komunikowanie:

1. Czasowniki komunikowania niezawierające informacji o formie fonicznej
2. Czasowniki zawierające dodatkową informację o formie fonicznej
 - A. Czasowniki oznaczające mówienie głośne
 - B. Czasowniki oznaczające mówienie ciche
 - C. Czasowniki oznaczające mówienie niewyraźne
3. Czasowniki tworzące wypowiedzi oceniające i nacechowane emocjonalnie
 - A. Czasowniki tworzące wypowiedzi z oceną komunikatu i sposobu mówienia
 - B. Czasowniki tworzące wypowiedzi z oceną odbiorcy lub stanu rzeczy
4. Czasowniki tworzące wypowiedzi z określonym typem komunikatu

Czasowniki oznaczające dyskurs:

1. Czasowniki niezawierające informacji o stanowiskach rozmówców wobec tematu rozmowy
2. Czasowniki zawierające informację o stanowiskach uczestników rozmowy
 - A. Czasowniki zawierające informację o zgodności stanowisk osób mówiących
 - B. Czasowniki zawierające informację o różnych zapatrywaniach

Modyfikacja powyższej klasyfikacji w odniesieniu do leksyki regresywnej w dobie nowopolskiej polega na tym, że w obrębie czasowników tworzących wypowiedzi oceniające i nacechowane emocjonalnie punkt A. Czasowniki tworzące wypowiedzi z oceną komunikatu i sposobu mówienia wymagał rozszerzenia na: A. Czasowniki tworzące wypowiedzi z oceną komunikatu **i/lub nadawcy** oraz sposobu mówienia.

Czasowniki mówienia regresywne w dobie nowopolskiej zostaną przedstawione w zgodzie z powyższą klasyfikacją.

¹⁵ Klasyfikacja przytoczona za: H. Sędziak, *Struktura semantyczna...*

Czasowniki oznaczające komunikowanie

1. Czasowniki komunikowania niezawierające informacji o formie fonicznej

Czasowniki komunikowania niezawierające informacji o formie fonicznej ani o nacechowaniu emocjonalnym, a także nieodnoszące się do konkretnego typu komunikatu określić można jako jednostki najbardziej neutralne i – w pewnym sensie¹⁶ – ogólne. Dotyczą one przekazywania informacji za pomocą głosu, bez dodatkowych informacji o zakresie użycia czy waloryzacji. W analizowanym materiale odnotowanych zostało 13 tego typu jednostek leksykalnych. Wśród nich znajdują się takie, które dotyczą zwracania się do kogoś: *adresować* oraz *adresować się 1* w podobnych znaczeniach: ‘kierować, zwracać, stosować, odnosić do kogo’ oraz ‘zwracać się, udawać się do kogo’. Jednostki te dotyczą treści ogólnych, takich jak: *głosić 1* ‘komunikować coś za pomocą głosu; mówić, wygłaszać’, *konkludować 2* ‘omawiać’, *napowiadać* ‘dużo powiedzieć; napowiadać’. Wśród nich ciekawym przykładem jest czasownik *gawędzić*, którego definicja w SJPD brzmi ‘opowiadać, bajać, prawić, pleść’. To znaczenie zostało w SJPD podane jako drugie, przestarzałe. Pierwsze to znaczenie aktualne: ‘rozmawiać swobodnie, poufale, prowadzić pogawędkę, gwarzyć’. Wątpliwości, czy definicja jest poprawna, budzi fakt, że ostatni z synonimicznych czasowników objaśniających przestarzałe znaczenie jest niewątpliwie nacechowany, ponieważ *pleść* to według SJPD w znaczeniu związanym z mówieniem: ‘mówić bez sensu, nie zastanawiając się, gadać, paplać o czym; bajać, bzdurzyć’. Uwzględniłam tę jednostkę w tej grupie, ponieważ pierwsze trzy czasowniki zawarte w definicji synonimicznej takiego nacechowania nie mają. Wydaje się zatem, że czasownik *gawędzić* zwykle jest używany raczej neutralnie lub nawet z nacechowaniem pozytywnym, rzadziej zaś z negatywnym.

Znaczenie wyekscerpowanych czasowników może także akcentować pewne partie wypowiedzi, jak *konkludować 1* ‘podsumowywać np. wypowiedź, formułować ostateczne wnioski, wnioskować’ lub wskazywać na wspomnianie, napomykanie o czymś: *namienić* ‘uczynić wzmiankę, nadmienić, wspomnieć, wymienić’, *namknąć 2* ‘napomknąć, wspomnieć o czymś’, *natrącać 1* ‘czynić wzmiankę o czymś, dotyczyć jakiegoś tematu; napomykać, nadmieniać, wspominać’. Do tej grupy jednostek zaliczone zostały także: *mniemać* ‘być zdania, uważać, sądzić, przypuszczać’, *nagadnąć* ‘zagadnąć, zapytać’ oraz *nakazać* ‘polecić, zawiadomić’.

¹⁶ Używam sformułowania w *pewnym sensie ogólne*, ponieważ omawiane jednostki mogą również odnosić się do treści szczegółowych, ale związanych z bardzo szeroko rozumianym procesem komunikowania się.

2. Czasowniki wnoszące dodatkową informację o formie fonicznej

Łącznie 15 jednostek leksykalnych zawiera informację o formie fonicznej wypowiedzi.

A. Czasowniki oznaczające mówienie głośne

Najwięcej, bo aż siedem z tej grupy czasowników, odnosi się do mówienia głośnego. Spośród nich dwie jednostki nie budzą wątpliwości, ponieważ odnoszą się z pewnością do czynności mówienia, co zostało bardzo wyraziście podkreślone w definicjach słownikowych: *garłować* (z uproszczeniem grupy spółgłoskowej *-rdł-*) ‘przemawiać z przejściem, z ożywieniem; rozprawiać, mówić dużo i głośno; zdzierać gardło; krzyzczeć’ oraz *klektać 2* ‘mówić dużo i głośno; trąkotać, paplać, klepać’.

Pozostałe jednostki mają w definicjach komponent semantyczny związany z krzykiem, nie jest jednak jasno powiedziane, czy ten krzyk jest związany z komunikowaniem jakichś treści, czy tylko z wydawanymi odgłosami, na przykład *bałuchać* ‘krzyzczeć, hałasować’, *chełstać się* ‘robić szum, szmer, zgiełk; szumieć, szemrać, hałasować’, *gwarzyć* ‘czynić gwar, hałasować’, *hałasić* ‘robić hałas, zgiełk, głośno się zachowywać; wrzeszczeć, stukać’. Jeszcze więcej wątpliwości budzi jednostka: *krzykać* ‘krzyzczeć, pokrzykiwać, hukać’, która pierwotnie odnosiła się do odgłosów wydawanych przez zwierzęta. Rozstrzygać powinny zawarte w słowniku przykłady, problem jest jednak taki, że przy jednostkach *bałuchać*, *gwarzyć* (w zn. 4 *przestarz.*) w ogóle nie podano przykładów, czasownik *chełstać się* opatrzono jednym przykładem: *Język tylko pracuje i chełsta się żwawy. Piotr. Satyr 138*, który nie rozwiewa wszystkich wątpliwości.

SJPD odnotowuje czasownik *hałasić* z kwalifikatorem *daw. dziś gw.*, ale z odesłaniem do czasownika *hałasować* w zn. 1: ‘robić hałas, zgiełk, głośno się zachowywać; wrzeszczeć, stukać’ z przykładami: *Koza przycichła, nie hałasi, bo głodna. Świerszcz. 31, 1951. W lochu hałasi lichy!... Orle karpacki! zajrzyj w te lochy, nie pogrzebione tam jęczą prochy, na złocie czart siedzi na dnie. WAS. E. Poezje 192*. Żaden z tych przykładów nie pozwala zatem uznać tej jednostki leksykalnej za czasownik mówienia. Co do czasownika *krzykać* ‘krzyzczeć, pokrzykiwać, hukać’, to SJPD rejestruje tylko jedno znaczenie tego słowa. Przykładem niewątpliwie odnoszącym się do czynności mówienia z SJPD jest: *Ten krzyka, że u niego darmo stoję, ten, że mi jeść więcej nie da. TREMB. Listy I, 59*.

B. Czasowniki oznaczające mówienie ciche

Przykłady jednostek leksykalnych odnoszących się do mówienia cichego lub niewyraźnego nie stwarzają takich problemów, jak te odnoszące się do mówienia głośnego.

Z mówieniem cichym wiąże się tylko jedna jednostka leksykalna: *mrukać* ‘mówić, śpiewać niewyraźnie, cicho; mamrotać; wydawać nieartykułowane, niskie dźwięki nasłuchujące głos niektórych zwierząt, np. kota, która jednak według przytoczonej definicji równie dobrze może się odnosić do dźwięków nieartykułowanych.

Przykład podany przy czasowniku *mikać* z pewnością dotyczy sposobu komunikowania się przez dziecko, chodzi tu prawdopodobnie o sposób mówienia z niepewnością, z przestachem: *Stojąca córeczka za krzesłem matuli mknęła z cicha. – Oho! Ho! – co to waspanna mikasz? Chodź. Pisma I, 374.* Czasownik ten odnosi się zatem raczej do mówienia cichego, jednak jego znaczenie podane w SJPD ‘ryczeć (o bydle); ryczeć jak bydlę’ może sugerować, że chodzi o mówienie głośne. SL, *Słownik Adama Mickiewicza* oraz *Internetowy słownik języka Cypriana Norwida* niestety nie notują tego hasła. W SWil uwzględniono hasło *mikać* w trzech znaczeniach: 1) ‘(o bydle rogatém) głos wydawać, 2) = ‘mówić z cicha mi, w grze zwanéj Mikany’, 3) = pg. ‘szlochać’. Najwięcej informacji i najbardziej precyzyjne podaje SW. W tym słowniku hasła *mikać* oraz *mknąć* zostały opatrzone kwalifikatorem X, czyli mało używany, w czterech znaczeniach: 1) ‘(o bydle rogatym) wydać głos, zaryczeć, ryknąć’, 2) ‘wymówić z cicha „mi” w grze, zwanej „mikany”’, 3) ‘mruknąć’, 4) pog. ‘uderzyć w płacz, zaszlochać’. Znaczenia 1, 2, 4 nie zostały poparte przykładami. W stosunku do SWil wyodrębniono tu także – 3) ‘mruknąć’. Jedyne w tym wypadku przytoczona została ilustracja materiałowa. *Stojąca córeczka za krzesłem matuli mknęła z cicha. Oho! Ho! Chodź. Co to waspanna mikasz? krzyknęła imość, co to waspanna mikasz? Mikaj waspanna, nie mikaj, tak będzie, jak Rzeczpospolita przykazała. Chodź.* Informacja zawarta w SJPD, łącząca przytoczony wyżej przykład ze znaczeniem ‘ryczeć (o bydle); ryczeć jak bydlę’, jest chyba jednak zbyt dużym uproszczeniem, które może wprowadzać w błąd. Wydaje się, że znaczenie ‘mruceć’ byłoby chyba bardziej odpowiednie w przytoczonym kontekście.

C. Czasowniki oznaczające mówienie niewyraźne

Do niewyraźnego mówienia odnosi się pięć jednostek leksykalnych: *ciapać* tylko *ndk* ‘mówić niewyraźnie, bąkać’, *jękać* 2 ‘mówić coś niewyraźnie, nieskładnie, nie płynnie; bąkać’, *markotać* 1 ‘mówić półgłosem, niewyraźnie, niezrozumiale; mruceć pod nosem’, *momotać* ‘mówić niewyraźnie, niezrozumiale; bełkotać’. Pod hasłem *bęknąć* w SJPD znajduje się odesłanie do czasownika *bąkać* – *bąknąć*, który ma dwa znaczenia związane z czynnością mówienia: w zn. 1 ‘mówić coś niewyraźnie, niezrozumiale, cicho; mówić coś zdawkowego, mało znaczącego; nieudolnie czytać na głos, mamrotać’; w zn. 2 ‘napomykać o czymś w mowie, wspominać; mówić o czymś nieoficjalnie, po kątach’.

zn. 3 z kwalifikatorem *łow.* (czyli odnoszącym się do łowiectwa) brzmi ‘o niektórych ptakach: wydawać głos podobny do głosu bąka – ptaka lub owada’.

Odnutowałam także jedną jednostkę leksykalną, która zawiera informację o formie fonicznej, ale nie jest to mówienie głośne, ciche lub niewyraźne. Chodzi o czasownik *krzeczć* ‘wydawać skrzypiący, skrzeczący głos’. W SJPD znajduje się jednak tylko jeden przykład (*W lesie krzeczą sroki. Kras. Wiersze 200.*) i to odnoszący się do odgłosów wydawanych przez srokę, nie można go zatem traktować jako *verbum dicendi*¹⁷.

3. Czasowniki tworzące wypowiedzi oceniające i nacechowane emocjonalnie

Czasowniki tworzące wypowiedzi oceniające obejmują dwie grupy jednostek: A. Czasowniki tworzące wypowiedzi z oceną komunikatu i/lub nadawcy oraz sposobu mówienia, B. Czasowniki tworzące wypowiedzi z oceną odbiorcy lub stanu rzeczy. Jest to grupa czasowników najbardziej wewnątrznie zróżnicowana oraz najliczniejsza, łącznie obejmuje bowiem 139 jednostek leksykalnych.

A. Czasowniki tworzące wypowiedzi z oceną komunikatu i/lub nadawcy oraz sposobu mówienia

Czasownikowych jednostek leksykalnych tworzących wypowiedzi z oceną komunikatu i/lub nadawcy oraz sposobu mówienia jest 37, większość odnosi się do sposobu komunikowania się (16 jednostek). Najwięcej jednostek dotyczy wypowiadania się w sposób niejasny, mętny, związany ze świadomym wprowadzaniem odbiorców w błąd: *majaczyć 2* ‘mamić, zwodzić, mówić niejasno, wykrętnie, mydlić komuś oczy; wykręcać się od czegoś obietnicami, ociągać się, zwlekać’, *mataczyć* ‘posługiwać się matactwami, robić intrygi; wichrzyć, oszukiwać, kręcić’, *matać 2* ‘posługiwać się matactwami, robić intrygi; wichrzyć, oszukiwać, kręcić’, *mydlkować* ‘używać wykrętów; wyłgiwać się, wykręcać się, wykpiwać się’.

Kilka jednostek leksykalnych dotyczy sytuacji, w których nadawca zmyśla, fantazjuje: *kolorować* w znaczeniu ‘upiększać, urozmaicać; przesadzać, przejawskrawiać w opowiadaniach w relacjach; błagować’ lub *komponować* ‘zmyślać, błagować, fantazjować’. Warto zauważyć, że obie jednostki leksykalne mają znaczenia związane pierwotnie ze sztuką: z malarstwem oraz muzyką. Niektóre jednostki leksykalne odnoszą się do sytuacji, kiedy nadawca przesadza, zachowuje się nienaturalnie lub dziwnie: *egzagerować* ‘przypisywać czemuś zbyt wielkie rozmiary, znaczenie; zmyślać, przesadzać’, *afek-*

¹⁷ Uwzględnienie w badaniach tego typu jednostek leksykalnych można uznać za zbędne, jednak dopiero szczegółowe porównanie zawartości innych słowników doby nowopolskiej pozwoli zweryfikować materiał pod kątem przynależności do klasy *verba dicendi*.

tować ‘wypowiadać się, zachowywać się w sposób przesadny, nienaturalny; przesadzać, udawać’, *cudować* ‘grymasić, kaprysić, dziwić się, postępować dziwacznie; wydziwiać’.

Wśród czasowników tworzących wypowiedzi z oceną komunikatu i/lub nadawcy oraz sposobu mówienia wyróżnia się grupa związana z oceną nadawcy. W zasadzie niemal wszystkie jednostki leksykalne, uznane za czasowniki tworzące wypowiedzi z oceną nadawcy, dotyczą komunikatów wypowiedzianych przez osoby zarozumiałe, pyszniące się, dumne, ewentualnie rozgniewane: *bufonować* ‘zachowywać się jak bufon, blaźnować, pysznić się, przechwalać się’, *bundiuczyć się* // *bundziuczyć się* // *buñdiuczyć się* (czyli warianty fonetyczno-ortograficzne czasownika *buñczuczyć się*) ‘zachowywać się buńczucznie; pysznić się, srożyć się, gniewać się’, *czwanić się* ‘przedstawiać samego siebie w przesadnie korzystnym świetle; chełpić się, pysznić się, popisywać się’, *dąć* ‘stawać się zarozumiałym, pysznić się, zadzierać nosa’, *głosić się* ‘rozповідаć, że się jest czymś (kims), twierdzić coś o sobie’, *mędrować* ‘udawać mądrego; popisywać się wątpliwą mądrością; mądrzyć się, wymądrzać się’, *nadstawiać się* 4 ‘pysznić się, popisywać się czymś, np. strojem’. Innych sytuacji, kiedy można mówić o ocenie nadawcy komunikatu, dotyczą jedynie dwa przykłady: *aranżować* ‘przewodzić, wodzić rej’, *gorącować się* ‘gorączkować się, niecierpliwic się, unosić się, zżymać się’.

Dwie jednostki prefigowane utworzone od tej samej podstawy słowotwórczej odnoszą się do sytuacji, kiedy nadawca pragnie osiągnąć określony cel poprzez wypytywanie rozmówców: *dopytać* ‘wypytywać się znaleźć coś lub kogoś; doszukać się czegoś’ oraz *napytać* ‘pytając dowiedzieć się o czymś, znaleźć kogoś, coś’.

Pozostałe jednostki leksykalne dotyczą różnych sytuacji, w których istotny jest sposób mówienia: z jednej strony – *flecić* 2 ‘grać, pisać, wypowiadać się rzewnie, sentymentalnie, smętnie’, z drugiej zaś – *kiepkować* ‘stroić żarty, kpić, dowcipkować’, a także *introdukować się* ‘mieszać się, wdawać się, wtrącać się’, *nagędzić* ‘dużo, długo gędzić’ oraz *naklektać* ‘nagadać; napaplać’.

Jednostek leksykalnych tworzących wypowiedzi z oceną komunikatu jest mniej (9), prawie wszystkie odnoszą się do sytuacji, kiedy przedmiot rozmowy uważany jest za błąh, bezwartościowy: *bajać* ‘opowiadać niestworzone rzeczy, pleść bez sensu, bajdurzyć, głądzić’, *bałakać* ‘mówić od rzeczy, pleść, bajać’, *bałamucić* ‘mówić od rzeczy, paplać; wikłać, gmatwać, plątać, wicherzyć’, *barłóżyć* ‘bajać, pleść, bajdurzyć, bzdurzyć’, *blekotać* ‘mówić byle co, bez zastanowienia; pleść, paplać’, *brzechać* ‘szczekać, ujadać; mówić na wiatr, gadać bez celu’, *gadulić* ‘gadać, paplać’ oraz *gaworzyć* ‘gadać ni to ni owo; pleść, paplać’.

Jeden przykład odnosi się do komunikatu ocenianego jako nieprawdziwy, przy czym również sposób wypowiedziania się (podobnie jak w powyższych przykładach) można uznać za istotny, w tym wypadku ważniejsza wydaje się jednak treść. Chodzi o dawny czasownik *klimkować* równoznaczne z wyrażeniem: *klimkiem rzucić...*, przy

tym hasle w SJPD znajduje się odesłanie do hasła *klimek*, gdzie z kolei informacja: *daw.* tylko w wyrażeniach: *klimkiem rzucać*, *bawić się* ‘tumanić, zmyślać, mówić wykrętnie, mówić nieprawdę; klimkować’. Podano tu przykład: *Łżecie, szelmy, klimkiem rzucacie, SIENK. Pot. III, 334*, najciekawsza informacja zawarta jest jednak w obszernym opisie dotyczącym etymologii <zdr. imię Klemens; od listów papieża Klemensa I („klimków”), które różnowiercy w Polsce w. XVI i XVII uważali za sfałszowane>, czyli najpierw był to „list klimków”, ostatecznie metonimia – imię za przedmiot.

B. Czasowniki tworzące wypowiedzi z oceną odbiorcy lub stanu rzeczy

Zbiór czasownikowych jednostek leksykalnych tworzących wypowiedzi z oceną odbiorcy lub stanu rzeczy¹⁸ jest nieproporcjonalnie obszerny, liczy bowiem 102 jednostki, z tego względu konieczne jest jego dalsze uszczegółowienie. Jedyną jednostką dotyczącą oceny stanu rzeczy, którą można uznać za neutralną: *najdować 2* ‘widzieć, upatrywać coś w czymś, dopatrywać się czegoś, być jakiegoś zdania o czymś; sądzić, osądzać, oceniać, dostrzegać’.

Pozostałe jednostki leksykalne są zdecydowanie nacechowane, przede wszystkim negatywnie (aż 80 jednostek), pozytywnie zaś – 21. Wśród jednostek nacechowanych negatywnie wyróżnia się 21 takich, które wiążą się z naciskiem wywieranym na odbiorcę. Siedem jednostek odnosi się do nalegania na kogoś: *apostrofować* ‘zwracać się do kogoś z wezwaniem; zagadywać kogoś z naciskiem, z odcieniem nagany’, *dopierać II 3* ‘nalegać’, *dopomagać się* ‘domagać się, upominać się’, *kłonić* ‘nakłaniać, namawiać, zmuszać’, *musić* ‘wywierać na kogoś nacisk, stosować przymus; zmuszać, przymuszać’, *musić* ‘wywierać na kogoś nacisk, stosować przymus; zmuszać, przymuszać’.

Sześć kolejnych jednostek leksykalnych związanych jest z nakłanianiem odbiorcy do zrobienia czegoś złego, podjudzania: *instygować 1* ‘inspirować, gorliwie coś doradzać, podjudzać do czegoś’, *jurzyć* ‘pobudzać do gniewu, jątrzyć; waśnić, podburzać’, *nabechtać* ‘namówić kogoś do czegoś, poduszczyć kogoś przeciwko komuś; podbechtać, podburzyć, podjudzić’, *nafortować* ‘wywrzeć wpływ na kogoś, zmusić do czegoś; podjudzić, podbechtać’, *naprawiać* ‘namawiać kogoś do zrobienia, popełnienia czegoś, do działania na czyjąś szkodę; podmawiać, poduszczać, podżegać; nasyłać’ oraz *nasadzić 1* ‘namówić, nasłać kogoś przeciw komuś; polecić komuś zastawienie zasadzki na kogoś; dawniej także; podburzyć, podjudzić przeciw komuś’.

Wyrazistą grupę stanowią także czasowniki wyrażające sytuację, gdy nadawca narzuca odbiorcy swoją osobę: *nadarzyć się* ‘strona zwrotna czas. nadarzyć: zaproponować, nastroczyć siebie’, *nadstawiać się 1* ‘narzucać się komuś ze swoim towarzystwem,

¹⁸ W związku z dużą liczbą jednostek leksykalnych w analizowanym podzbiórce w tym fragmencie artykułu przywołane zostaną wybrane przykłady.

ze swoją osobą, nadszkakiwać komuś oraz *natrącać 2* ‘poddawać, podsuwać, nasuwać myśli, rady, zamiary itp.; narzucać komuś czyjąś osobę’, a także wtedy, gdy nadawca próbuje odbiorcę oczarować: *manić 1* ‘działać łudzaco; bałamucić, zwodzić, tumanić’ oraz *manić 2* ‘wabić, nęcić, pociągać’.

Z 59 czasownikowych jednostek leksykalnych tworzących wypowiedzi z negatywną oceną odbiorcy lub stanu rzeczy, poza jednostkami związanymi z wywieraniem nacisku, aż 24 dotyczą strofowania, wymyślania komuś, ubliżania. Jest to zbiór najbardziej wyrazisty semantycznie w tej grupie wyrazów: *afrontować* ‘czynić komuś afront, uchybiać, znieważać’, *blekotać* ‘mówić gniewnie, łajac kogoś; fukać, gderać, wymyślać’, *burować* ‘dawać komuś burę, łajac kogoś, burczeć na kogoś’, *buzować II* ‘łajac kogoś, gromić’, *choleryzować* ‘gniewać się, złościć się, wymyślać komuś’, *despektować* ‘czynić komuś despekt; ubliżać, uchybiać’, *dworować 1* ‘drwić, kpić, wyśmiewać się, szydzić z kogoś, z czegoś’, *fulminować* ‘okazywać niezadowolenie, wyrzekać, oburzać się na kogoś lub coś; rzucić gromy, gromić’, *futrować II* ‘besztać kogoś, łajac, wymyślać komuś’, *gdyrać* ‘strofować kogoś w sposób dokuczliwy, bez istotnej potrzeby, z zamiłowania, narzekać stale na coś; zrządzić, utyskiwać’, *gębować* ‘arogancko odpowiadać; wymyślać komuś, pyskować; rozprawiać głośno, gardłować’, *insultować* ‘obrzucać obelgami, znieważać’, *jendyczyć się* omówione pod hasłem *indyczyć się żart. pouf.* ‘okazywać gniew, złość z błahych powodów, zwykle w sposób komiczny; czupurzyć się, puszyc się, nadymać się’, *kpać* ‘krzyczeć na kogoś, łajac, wymyślać (od kpów)’, *łajac 2* ‘urągać czemuś, narzekać na coś, przeklinać coś’, *monitować* ‘karcić kogoś za niewłaściwe postępowanie, zachowanie się; strofować, napominać’, *nadrwinkować* ‘wypowiedzieć pod czyjims adresem wiele drwiących uwag; nakpić, naszydzić’, *naganiać II 1* ‘osądzać coś ujemnie, napominać kogoś; robić komuś wyrzuty; ganić’, *naigrawać* ‘odnosić się do kogoś, czegoś z szyderstwem, drwinami, lekceważeniem; urągać, szydzić, kpić, naszmiewać się, natrząsać się (dziś: naigrawać się z kogoś, czegoś; dawniej: naigrawać się komuś, czemuś)’, *nalżyć* ‘wykonać czynność lżenia wielokrotnie, nawymyślać komuś’, *nałajac* ‘zganić ostro, nawymyślać, zwymyślać’, *nałajac się 1* ‘długo, ostro wymyślać, ganić; zwymyślać do woli’, *narągać się* ‘wyśmiewać się, szydzić z kogoś; urągać’, *nieważyc* ‘wyrządzić zniewagę, ubliżać; obrażać (kogoś, coś), znieważać’.

Wśród czasownikowych jednostek leksykalnych tworzących wypowiedzi z oceną odbiorcy lub stanu rzeczy zdecydowanie mniej wyraża ocenę pozytywną (21 wobec 80). Są one bardzo wewnątrznie zróżnicowane, jedynie trzy dotyczą powstrzymywania negatywnych emocji i działań: *moderować 1* ‘łagodzić, powściągać, powstrzymywać, uspokajać’, *moderować się* ‘powściągać się, powstrzymywać się od czegoś; hamować się’ oraz *modyfikować* ‘łagodzić, powściągać’. Trzy jednostki odnoszą się do sytuacji, gdy nadawca wstawia się za kimś, opowiada się po jego stronie: *faktorować* oraz

faktorzyć 2 ‘wstawiać się, przemawiać za kimś’ oraz *manifestować się* 2 ‘opowiadać się za kimś, za czymś, ujmować się za kimś, upominać się o coś’.

Zauważyć można także kilka jednostek leksykalnych związanych z wyrażaniem uwielbienia dla odbiorcy: *admirować* ‘podziwiać, uwielbiać’, *apludować* ‘przyklaskiwać, pochwalać, wyrażać uznanie’, *bałwochwalić* ‘uwielbiać, czcić jak bożka’, a także schlebiana mu: *każolować* ‘schlebiać komuś; troskliwie się opiekować kimś; głaskać, pieścić’, *komplimentować* ‘prawić komplementy; chwalić’, ewentualnie *adresować się* 2 ‘zalecać się’.

Wśród pozostałych jednostek nie da się wskazać wyraźnie zaznaczających się podzbiorów, każda z nich ma sobie właściwe znaczenie: *atentować się* ‘składać uszanowanie, okazywać szacunek, starać się o czyjeś względy, nadszkalować’, *dokładać się* – *dołożyć się* ‘radzić się kogoś, zasięgać czyjogoś zdania’, *egzaltować* ‘wywyższać, wysławiać; wprawiać w stan egzaltacji’, *ekskuzować* ‘tłumaczyć, wybaczać komuś coś, uniewinniać’, *felicytować* ‘składać życzenia; wieszować, gratulować’, *głosić* 2 ‘sławić’, *konsolować* ‘pocieszać’, *milić się* ‘starać się komuś przypodobać; przymilać się’.

4. Czasowniki tworzące wypowiedzi z określonym typem komunikatu

Czasowniki tworzące wypowiedzi z określonym typem komunikatu stanowią również duży zbiór jednostek leksykalnych (aż 52). Wśród nich najwięcej odnosi się do **wyjaśniania, tłumaczenia** (10 jednostek): *alegować* ‘podawać jako dowód, przytaczać, powoływać się na coś’, *dedukować* ‘wyprowadzać, wywodzić’, *demonstrować* ‘wykazywać, dowodzić, uzasadniać’, *dokazać* ‘dowieść, przekonać, udowodnić, wykazać’, *eksplikować* ‘czynić coś zrozumiałym, jasnym; wyjaśniać, tłumaczyć, uzasadniać’, *iścić* 3 ‘głosić, twierdzić, zapewniać’, *klarygować* ‘wyjaśniać, tłumaczyć’ oraz *kłaść* ‘uważać, traktować, podawać jako przyczynę’, *naradzać* 2 ‘dawać rady w jakiejś sprawie; doradzać coś’ oraz *malować* ‘wyrażać, uzewnętrzniać’.

Często pojawiały się również jednostki odnoszące się do **nazywania**, a zatem związane ze stwarzaniem rzeczywistości – jest ich sześć: *dziać* 2 ‘z celownikiem: dawać komuś nazwę, imię; nazywać kogoś’, *erygować* 2 ‘zamianować, przemianować (na coś lepszego, wyższego)’, *mianować* ‘nadawać miano; nazywać’, *mianować się* ‘być mianowanym, być nazywanym’, *mienić I* ‘nadawać miano, nazywać kogoś lub coś; tytułować; głosić coś o kimś lub czymś; uważać, mieć kogoś lub coś za coś’, *nominować* 2 ‘nazywać kogoś’.

Wyróżnia się także grupa czasowników oznaczających **zwoływanie, zapraszanie**, choć obejmuje nieco mniejszą liczbę jednostek (4): *dowołać* ‘dokończyć wołać, przywołać kogoś jeszcze’, *inwitować* ‘zapraszać, wzywać’, *konwokować* ‘zwoływać,

zbierać, nawołać 1 'przywołać, przyzwać kogoś, coś do siebie, na dane miejsce; zawołać, zwołać'.

Czasowniki oznaczające dyskurs

1. Czasowniki niezawierające informacji o stanowiskach rozmówców wobec tematu rozmowy

Jednostki leksykalne oznaczające dyskurs stanowią niewielką część analizowanej leksyki, jest ich jedynie 14, reprezentują jednak wszystkie rodzaje czasowników wyodrębnionych przez H. Sędziak. Do czasowników niezawierających informacji o stanowiskach rozmówców wobec tematu rozmowy zaliczyć można dwa czasowniki o zabarwieniu neutralnym: *dialogować* 'rozmawiać' oraz *konwersować* 'prowadzić rozmowę towarzyską, rozmawiać z kimś'. Jedno znaczenie czasownika *kołować* odnosi się do dawnego sposobu prowadzenia obrad: *kołować* 'prowadzić obrady, zjeżdżać się na koło; sejmikować'. Jedna jednostka leksykalna w zależności od opisywanej sytuacji może oddawać pozytywne lub negatywne zabarwienie, ponieważ *negocjować*, czyli 'prowadzić układy, pertraktacje, rokowania; umawiać się o coś, omawiać, układać coś', pasuje zarówno do sytuacji pokojowej, kiedy obu czy wielu umawiającym się stronom zależy na wspólnym dobru, jak i do tej po przegranej konflikcie. Wówczas czasownik ten może być użyty z negatywnym zabarwieniem, ponieważ strona, która wygrała, próbuje narzucić swoją wolę stronie przegranej.

2. Czasowniki zawierające informację o stanowiskach uczestników rozmowy

Wśród czasowników zawierających informację o stanowiskach uczestników rozmowy tylko dwa zawierają informację o zgodności stanowisk osób mówiących: *komplementować się* 'komplementować siebie wzajemnie, obsypywać się wzajemnie komplementami' oraz *naradzać 1* 'porozumiewać się w jakiejś sprawie; zasięgając wzajemnie swojej opinii, wspólnie roztrząsać coś (dziś: naradzać się nad czymś, dawniej także: o czymś)'. Przeważają czasowniki zawierające informację o różnych zapatrywaniach (jest 8 takich jednostek leksykalnych), różnią się one jednak opisywanymi działaniami. Niektóre jednostki leksykalne odnoszą się bowiem jedynie do sytuacji, kiedy podczas dyskusji wyrażane są różne poglądy: *dysertować* 'rozprawiać, dyskutować', *dyskursować* 'prowadzić dyskurs, dyskutować, rozprawiać', *dysputować się* 'rozprawiać, spierać się', inne mówią o sytuacji, kiedy stanowiska są rozbieżne: *dwoić się 2* 'różnić się, nie zgadzać się', *kontrować się* 'przeczyć sobie wzajemnie, być w niezgodzie', jeszcze inne zaś dotyczą sytuacji, kiedy strony są w oczywistym konflikcie i działają wzajemnie na swoją szkodę: *czernić się* 'wzajemnie siebie obmawiać, szkalować, oczerniać', *nakpać*

się 'nawymyślać sobie wzajemnie, niekiedy: nawymyślać komuś do woli, do syta (od kópów)' oraz *nałajać się* 2 'nawzajem, wzajemnie sobie nawymyślać'.

Wnioski

Tabela 2 zawiera dane liczbowe dotyczące struktury semantycznej czasowników mówienia wychodzących z użycia w dobie nowopolskiej.

Tabela 2. Struktura semantyczna czasowników mówienia regresywnych w dobie nowopolskiej (dane liczbowe)

Czasowniki oznaczające komunikowanie			220
1.	Czasowniki komunikowania niezawierające informacji o formie fonicznej		13
2.	Czasowniki zawierające dodatkową informację o formie fonicznej		15
	A. Czasowniki oznaczające mówienie głośne	8	
	B. Czasowniki oznaczające mówienie ciche	1	
	C. Czasowniki oznaczające mówienie niewyraźne	5	
	D. Inne	1	
3.	Czasowniki tworzące wypowiedzi oceniające i nacechowane emocjonalnie		139
	A. Czasowniki tworzące wypowiedzi z oceną komunikatu i/lub nadawcy oraz sposobu mówienia	37	
	B. Czasowniki tworzące wypowiedzi z oceną odbiorcy lub stanu rzeczy	102	
4.	Czasowniki tworzące wypowiedzi z określonym typem komunikatu		52
Czasowniki oznaczające dyskurs			14
1.	Czasowniki niezawierające informacji o stanowiskach rozmówców wobec tematu rozmowy		4
2.	Czasowniki zawierające informację o stanowiskach uczestników rozmowy		10
	A. Czasowniki zawierające informację o zgodności stanowisk osób mówiących	2	
	B. Czasowniki zawierające informację o różnych zapatrywaniach	8	

Verba dicendi to grupa wewnętrznie bardzo zróżnicowana. Nadrzędne kryterium uwzględniające sposób komunikowania się pozwala te czasowniki podzielić na dwie grupy: czasowniki oznaczające komunikowanie oraz oznaczające dyskurs. Czasowniki oznaczające komunikowanie stanowią zdecydowaną większość analizowanego materiału (94%), czasowniki oznaczające dyskurs wprowadzie tylko 6%, ale także wśród nich wydzielają się wszystkie podtypy wyróżnione przez H. Sędziak dla materiału gwary łomżyńskiej.

W analizowanym materiale stosunkowo niewiele jest czasowników komunikowania niezawierających informacji o formie fonicznej oraz czasowników zawierających dodatkową informację o formie fonicznej. Znacznie większą liczbą wyraża się liczebność jednostek tworzących wypowiedzi z określonym typem komunikatu. Zdecydowanie przeważają czasowniki tworzące wypowiedzi oceniające i nacechowane emocjonalnie, a wśród nich te wyrażające negatywną ocenę odbiorcy lub stanu rzeczy.

Przedstawiona powyżej struktura semantyczna czasowników mówienia regresywnych w dobie nowopolskiej skłania do refleksji nad przyczynami jej zróżnicowania oraz tak dużych dysproporcji w zakresie liczebności poszczególnych wyodrębnionych grup czasowników. Wydaje się, że o zaniku wielu z przytoczonych powyżej jednostek leksykalnych zadecydowała bardzo duża synonimia w obrębie poszczególnych podzbiorów czasowników oraz tendencja do ekonomizacji, czyli – w tym wypadku – usuwania zbędnych, zbyt podobnych do siebie, jednostek leksykalnych. Niewątpliwie dotyczy to czasowników wyrażających negatywną ocenę odbiorcy lub stanu rzeczy, a także czasowników tworzących wypowiedzi z oceną nadawcy. To przede wszystkim właśnie ta tendencja – do upraszczania systemu językowego – decyduje często o wychodzeniu z użycia dawniej używanych znaczeń.

Niektóre z omawianych jednostek z czasem zmieniły zakres użycia, przeszły do potocznej bądź regionalnej odmiany polszczyzny. Świadczą o tym między innymi kwalifikatory użyte w SJPD. Z pewnością również wiele z przytoczonych tutaj znaczeń to indywidualizmy, wyrazy o małym stopniu rozpowszechnienia, obecne w twórczości jednego autora (np. H. Rzewuskiego), jak czasownik *gadulić* ‘gadać, paplać’ z kwalifikatorami *daw. rzad.*, zilustrowany jednym przykładem: *Gadulili wiele, bo każdy chce się popisywać swoim rozumem, czy go ma, czy nie ma. RZEW. H. Listop. I, 349*, czy wyraz *instynktować* ‘dać polecenie, rozkazywać’ z takimi samymi kwalifikatorami poparty też jednym cytatem: *Zygmunt August umierając instynktował otaczającym jego śmiertelne łoże panom, ażeby po jego śmierci carowi koronę powierzyli. RZEW. H. Zamek 271*. Możliwe więc, że oba czasowniki były indywidualizmami Henryka Rzewuskiego.

Tego typu jednostki raczej nie miały szansy, aby zaistnieć w sposób znaczący i trwały w świadomości i w czynnym zasobie leksykalnym użytkowników polszczyzny ogólnej. Ponadto niektóre z uwzględnionych jednostek leksykalnych były wyrazami jednoznaczными i odeszły w niepamięć bez śladu. Większość czasowników mówienia wychodzących z użycia w XIX wieku to w istocie pojedyncze znaczenia wyrazów polisemicznych, wówczas pozostałe – funkcjonują do dziś. Zanik jednego (niekiedy więcej) spośród wszystkich znaczeń konkretnego słowa musiał spowodować zarówno zmianę jego struktury znaczeniowej, jak i jego miejsca wśród wszystkich czasowników. Wspomniane kwestie – niewątpliwie bardzo ciekawe – wymagają dalszych wnikliwych studiów.

Interesującym zagadnieniem jest przyjrzenie się omawianej leksyce pod kątem jej obecności w źródłach leksykograficznych doby nowopolskiej, a także w źródłach współczesnych (np. na podstawie USJP), które pozwoli na rzeczywistą ocenę, które jednostki leksykalne rzeczywiście wyszły z użycia, które natomiast w jakimś ograniczonym zakresie funkcjonują także dziś. Tego typu analizy wykraczają jednak poza zamierzenie przedstawione w artykule i staną się przedmiotem odrębnych opracowań.

Źródła leksykograficzne i wykaz stosowanych skrótów

- SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1-10, Warszawa 1958-1969 (reprint).
- SL – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1807-1814/1815 oraz wyszukiwarka Poliqarp, <http://korpusy.klf.uw.edu.pl/slownik-lindego> [10.05.2015].
- SW – J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1900-1927 (słownik warszawski) oraz wyszukiwarka Poliqarp, <http://korpusy.klf.uw.edu.pl/slownik-warszawski/> [10.05.2015].
- SWil – *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861 (słownik wileński); także: *Słownik wileński*: <http://eswil.ijp-pan.krakow.pl/index.php> [10.05.2015].
- USJP – *Słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2003.

Bibliografia

- Chojak J., *Semantyka i składnia czasowników oznaczających reakcje słowne*, Warszawa 2006.
- Długosz-Kurczabowa K., *Zaginione słowa w perspektywie przekładów biblijnych na język polski*, „Poradnik Językowy” 2015, z. 4, s. 40-56.
- Greń Z., *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim*, Warszawa 1994.
- Kierkowicz M., „*Verba dicendi*” w „*Sprawie chędogiej*” i „*Rozmyślaniu przemyskim*”, „*Kwartalnik Językoznawczy*” 2011, 1 (5), s. 13-22.
- Kleszczowa K., „*Verba dicendi*” w *historii języka polskiego. Zmiany znaczeń*, Katowice 1989.
- Kozarzewska E., *Czasowniki mówienia we współczesnym języku polskim: studium semantyczno-składniowe*, Warszawa 1990.
- Kwapien E., *Zmiany znaczeniowe wybranych czasowników mówienia zanikających w dobie nowopolskiej* (w druku – „*Kultura Komunikacji Językowej*”, t. 5).
- Marcjanik M., *Czasowniki modalno-kauzatywne we współczesnej polszczyźnie. Analiza łączliwości czasowników oznaczających rozkaz, prośbę, namowę, zakaz, pozwolenie*, Zielona Góra 1980.
- Sędziak H., *Semantyka i składnia czasowników mówienia w gwarze łomżyńskiej*, Łomża 1992.

Sędziak H., *Struktura semantyczna i składniowa czasowników z komponentem 'mówić' (na materiale gwary łomżyńskiej)*, Warszawa 1995.

Stępień M., *Mówienie i prawda. O czasownikowych wykładnikach wiedzy niezweryfikowanej przez mówiącego*, Warszawa 2009.

„Verba dicendi” wśród regresywnych czasowników doby nowopolskiej

Streszczenie: Artykuł dotyczy czasowników mówienia wychodzących z użycia w dobie nowopolskiej. Materiał leksykalny został zebrany na podstawie SJPD i obejmował wszystkie znaczenia opatrzone kwalifikatorami *dawne*, *przestarzałe* i *wychodzące z użycia*. Słownictwo zaprezentowane w artykule zostało przeanalizowane pod względem semantycznym z zastosowaniem podziału H. Sędziak.

Słowa kluczowe: leksyka, czasowniki mówienia, doba nowopolska, słownictwo wychodzące z użycia

“Verba dicendi” as a part of verbs going out of use during the new-Polish period

Summary: The paper presents verbs of speech falling into oblivion during the new-Polish period. The lexis has been excerpted from *The Dictionary of Polish language* edited by W. Doroszewski. All verbs was identified as *archaic*, *obsolete* or *going out of use*. The lexis presented in the paper has been divided in semantic fields based on H. Sędziak monograph.

Key words: lexis, verbs of speech, new-Polish period, lexis coming out of use